

Передсоборна Присутність 1906 р.

16 січня 1906 р. імператор Микола II після проведених церковно-громадських дискусій та опрацювання відгуків архієреїв заснував Передсоборну Присутність (далі – Присутність) – орган, який повинен був протягом декількох місяців підготувати скликання Помісного Собору та підготувати для майбутнього Собору проекти основних рішень. Головою Присутності був призначений митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Антоній (Вадковський), його заступниками – митрополити Московський Володимир (Богоявленський) і Київський Флавіан (Городецький). Окрім них у роботі Присутності взяли участь архієпископи: Херсонський Дмитро, Литовський Никанор, Ярославський Яків, Фінляндський Сергій; єпископи: Волинський Антоній (в тому ж році зведений у сан архієпископа), Псковський Арсеній та Могилевський Стефан. Крім названих архієреїв у Присутності брали участь професори Духовних академій та університетів: М.Н. Глибоковський, О.І. Брилліантов, Є.Є. Голубинський і В.Й. Ключевський, В.І. Несмелов та В.З. Завітневич¹.

Присутність працювала майже рік – з 3 березня по 15 грудня 1906 р. Результатом її роботи стали чотири томи «Журналів та протоколів»², її діяльність була розділена на сім відділів. Перший (головуючий архієпископ Дмитро) працював над складом Помісного Собору, порядком розгляду і вирішення справ на Соборі, про перетворення центрального церковного управління; другий (головуючий архієпископ Никанор) – над розділенням Росії на митрополичі округи та над перетворенням місцевого церковного управління; третій (архієпископ Яків) – над організацією церковного суду і

---

¹Смолич И.К. Предсоборноеприсутствие 1906 года. – Путь. – № 38. – С. 34.

²Журналы и протоколы Предсоборного Присутствия. – Санкт-Петербург, 1906 – 1907. В 4-х тт.

переглядом законів про шлюби; четвертий (єпископ Стефан) – над упорядкуванням парафіяльного життя, церковними школами і громадською діяльністю священнослужителів; п'ятий (єпископ Арсеній) – над роботою духовно-навчальних закладів та їх перетвореннями; шостий (архієпископ Антоній) – над справами віри: про єдиновірство та старообрядництво; сьомий (архієпископ Сергій) – над розробкою заходів по захисту православної віри і християнського благочестя та зміцненям початків віротерпимості в Росії. Питання, розроблені відділами повинні були надходити на остаточне обговорення загальної Присутності. Однак, указом Синоду від 25 жовтня 1906 р. було наказано питання по відділах першого, п'ятого та шостого передати прямо на обговорення Синоду.

Тепер звернемося безпосередньо до роботи Присутності 1906 р. Коли перший відділ почав підготовку основних положень церковної реформи одразу постало питання про церковні канони, тобто, про їх обов'язковість у відношенні питань не догматичного порядку. Не висловлюючись категорично Присутність більшістю стояла на точці зору незмінності канонів, що в загальному і позначилося на проекті церковної реформи. Ця думка була важливою у питанні про склад Помісного Собору. Треба було вирішити, хто повинен і має право бути його членом крім єпископату. Відома нам точка зору Синоду, висловлена у доповіді поданій Миколі II, де пропонувалося скликати Помісний Собор тільки з єпархіальних архієреїв, звичайно, не витримувала жодної критики, оскільки всі єпископи за канонами Православної Церкви, визнаються членами Помісного Собору. Таким чином, Присутність не підтримала Синод з цього питання. Також було піднято питання, чи повинні бути присутні на Соборі рівноправні правлячі єпископи (єпархіальні) і неправлячі. Зрештою Присутність постановила, що на Соборі з право голосу матимуть правлячі єпископи, або їх заступники, інші ж беруть участь з правом голосу тільки за особливим запрошенням

Синоду. Цікаво відзначити, що цю точку зору відстоювали самі єпархіальні архієреї, які не бажали втрачати право вирішення церковних питань.

Проблема участі кліру і мирян, яким цікавилось духовенство і церковне суспільство викликало жваві суперечки в Присутності. Вище згадані засідання Комісії з церковних питань приділяли йому величезну увагу. Серед єпископату, що брав участь в Присутності існувала течія до недопущення, (повного або часткового) кліриків і мирян до роботи Помісного Собору: визначилися три точки зору – категорична, яка вимагала повне недопущення кліру і мирян до складу Собору (її представляли архієпископ Волинський Антоній і єпископ Тульський Лаврентій); інша, яка відстоювалася архієпископом Фінляндським Сергієм в його статтях вважала можливим надати клірикам і мирянам тільки дорадчого голосу, що в кінцевому підсумку, залишало останнє рішення за єпископатом. Ці обидві позиції спиралися на букву канонів і свідчення церковних істориків, де йшлося про вирішальне значення голосів єпископату. Третя точка зору, керуючись церковною практикою II – III ст., а також авторитетом Апостольського Собору, вказувала на необхідність залучити клір і мирян до роботи в Помісному Соборі з правом вирішального голосу. Її прихильниками було біле духовенство і представники церковної громади. Особливо відстоював цю точку зору у своїх численних промовах М.Д. Кузнецов та єпископ Саратовський Гермоген. Зрозуміло, що третя група при обговоренні питання про організацію реформованого Синоду вважала обов'язковим ввести в його склад представників від кліру і мирян. Перший відділ більшістю голосів визнав за кліриками і мирянами тільки право дорадчого голосу, з чим погодилася і загальна Присутність. Не менш гарячі суперечки виникли і з питання про порядок представництва та вибору на місцях членів Помісного Собору від кліру і мирян. Присутність визнала порядок одноступеневих виборів, залишаючи за єпархіальним архієреєм право затвердження, але при найвищому затвердженні положення про склад Помісного Собору були

замінені двоступеневими для кліру (причому могли обиратися тільки священики), а для мирян – триступеневе.

Тут ми зупиняємо свою увагу тільки на питаннях принципового характеру, не розглядаючи окремих чисто технічних сторін внутрішнього розпорядку Помісного Собору. Важливим було також і питання про режим проведення засідань Собору (відкритий чи закритий). Керуючись практикою Вселенських Соборів, було визнано вважати засідання відкритими і загальнодоступними, головування на Соборі було визнано за першим з присутніх членів Синоду, а місцем проведення обрано Москву.

Тепер ми повинні звернутися до розгляду другого важливого і принципового питання про перетворення вищого церковного управління. Згідно апостольським правилам і постановам вселенських і місцевих соборів стародавньої церкви, вища влада в помісній церкві належить Помісному Собору, який скликається не менше одного разу на рік, що за географічними і суспільними причинами, застосувати до Росії було вкрай важко. Присутність визнала, що Помісний Собор Всеросійської Церкви має скликатися не рідше, ніж один раз на десять років. Цей Помісний Собор наділений найвищою владою і володіє повнотою судової, адміністративної і законодавчої влади в Російській Церкві. В проміжок між скликаннями Соборів його діючим і повноважним органом є Синод, який повинен складатися тільки з голови (обраного на постійній основі) та 12 єпископів (1/3 яких обиралася постійно, інші 2/3 були змінними).

Хто повинен був очолити РПЦ? Питання про Патріаршество мало позитивне ставлення російського єпископату; переглядаючи відгуки єпархіальних архієреїв, ми бачимо тільки один негативний від єпископа Туркестанського. Головним прихильником відновлення Патріаршества був архієпископ Волинський Антоній, який доводить необхідність цього до скликання Помісного Собору. Менше зацікавлення ми знаходимо у світських богословів, каноністів і представників кліру. Не треба забувати, що це був

час занадто великої популярності серед суспільства ідей представницького ладу. Відновлення одноосібної влади Патріарха, хоча б і контрольованого періодичними Помісними Соборами, лякало багатьох. Наводилися навіть дещо необґрунтовані думки про те, що Патріаршество суперечить ідеї соборності. Та ж інтелігенція, яка обурювалася порядками синодального періоду, тепер прагнула до соборності управління, підходячи з світської точки зору. Головним представником антипатріаршої позиції був М.Д. Кузнецов (присяжний повірений Московської Судової Палати).

Необхідно відзначити, що серед прихильників відновлення Патріаршества останнє розумілося по-різному. Так, архієпископ Антоній стояв на точці зору більш необмеженої влади Патріарха, тоді, як інші визнавали повну його підпорядкованість періодично скликаному Помісному Собору, від імені якого Патріарх керує і представляє Церкву. Присутність схилилася до другої точки зору. Також складним було питання про відносини предстоятеля Російської Церкви і верховної влади. При самодержавному ладі ці відносини були більш ясними і безпосередніми. Тим часом в 1906 р. влада повинна була діяти за допомогою Державної Ради і Державної Думи. Мати відносини через ці органи для Патріарха навряд чи було зручно і практично і з точки зору гідності Православної Церкви. Присутність після обговорення формулювала ці відносини таким чином: «Православна Церква у своїх внутрішніх справах управляється вільно своїми установами»¹. Для Основних законів Російської Імперії пропонувалася наступна редакція 65 статті: «У відношенні Православної Церкви Самодержавна Влада діє у згоді з визнанням нею Всеросійським Церковним Собором, постійним Синодом і Предстоятелем Російської Православної Церкви – Патріархом»². Необхідно відзначити, що ці питання не були детально з'ясовані на Присутності і Помісному Собору належало виконати важку, відповідальну роботу по

---

¹ Смолич И.К. Предсоборноеприсутствие 1906 года. – Путь. – № 38. – С. 41.

² Там же. – С. 43.

з'ясуванню питання про ставлення Церкви і держави в Росії. Невизначеними були і функції Синоду: їх теж повинен був визначити Помісний Собор. Усі ці перетворення припускали відповідні зміни положень державних законів Імперії, які були проведені у квітні 1906 р. Присутність запропонувала свій проект змін з 12 пунктів, які повинні були в умовах появи Думи ще до Собору захистити Церкву від втручання світських органів влади. Що конкретно малося на увазі?

- Російська Православна Церква володіє правом встановлення для себе нових законів за згодою Імператора. Государ володіє правом переглядати законопроекти прийдешнього Всеросійського Собору і майбутніх періодичних Соборів¹. Тільки Імператор з боку держави міг впливати на законотворчість Церкви, і тільки він остаточно мав би право затверджувати церковні закони. Закони Всеросійського Собору, періодичних Соборів і постійного Синоду, що стосуються оплати державним казначейством службовців Церкви або цивільних службовців, проходять звичайну законодавчу процедуру.

- Російська Православна Церква у своїх внутрішніх справах вільно керується своїми власними установами під захистом імператора. Йому ж надається щорічно офіційний звіт про церковні справи. Звичайні періодичні Собори скликаються за згодою імператора, а періодичні – скликаються ним під час обрання Патріарха². У цих положеннях постійно підкреслюється значення імператора. Саме йому, а не Думі і Державній Раді, надається офіційний звіт і лише він, подібно візантійським імператорам, скликає Собор.

---

¹Митрофанов Г. История Русской Православной Церкви (1900 – 1927). – Ч. 1. – С. 164.

² Смолич И.К. Предсоборное присутствие 1906 года. – Путь. – № 38. – С. 46.

•Імператор матиме в Синоді свого особистого представника в особі обер-прокурора, який не може брати участь у рішеннях, але буде стежити за тим, щоб рішення і закони Синоду відповідали законам держави. Обер-прокурор братиме участь у засіданнях вищих державних установ, рішення яких стосуються церковних справ, в якості представника імператора і захисника Церкви. Обер-прокурор формально не буде членом Ради міністрів. Заміна члена Ради з політичних причин не спричинить за собою зміни обер-прокурора¹. Може здатися, що це досить другорядне питання, насправді це було важливим. Якщо з'явилася Дума, то, зрозуміло, що під її впливом могли відбуватися зміни в уряді, в Раді міністрів, і не можна було виключати перспективи і відповідального перед Думою уряду. Таким чином виходило, що Дума, впливаючи на склад уряду, може впливати і на конкретну кандидатуру обер-прокурора, тому обер-прокурора треба вивести з уряду, і зміна уряду не повинна його торкатися.

Найголовніший пункт, четвертий, стосувався зміни 42-й статті Основних законів Російської Імперії. В той час вона звучала так: «Імператор є верховним захисником і охоронцем догматів панівної віри»². Присутність пропонувала ввести наступну формулу: імператор є верховним покровителем Православної Церкви і охоронцем її благоустрою³. Різниця досить істотна: не хранитель догматів, а лише покровитель Православної Церкви, що захищає її із зовнішнього боку, і охоронець її благоустрою. Пропонувалися відповідні зміни і в області єпархіального управління: митрополичі округи (у яких повинні були збиратися Собори два рази на рік), розширення самостійності єпархій. Кожен єпископ повинен був регулярно збирати єпархіальні збори для обговорення поточних справ, тобто соборний початок повинен бути присутнім

¹Смолич И.К. Предсоборноеприсутствие 1906 года. – Путь. – № 38. – С. 46.

²Митрофанов Г. ИсторияРусскойПравославной Церкви (1900 – 1927). – Ч. 1. – С. 167.

³Там же. – С. 169.

і в єпархіальному управлінні. При єпископі на правах дорадчого органу повинна діяти єпархіальна рада, що обиралася єпархіальним зібранням.

Присутність, всупереч думці архієреїв, висловленій 1905 р., виступала за доцільність обрання єпископів, щоправда, було декілька варіантів їх обрання на кафедру: або обрання на єпископському Соборі, тобто не призначення Патріархом або Синодом, а обрання на архієрейському Соборі; або обрані на Соборі єпископи повинні були проходити затвердження в єпархії – на єпархіальних зборах. У сфері парафіяльного управління передбачалося створення парафіяльних рад, які обираються, і за допомогою яких настоятель управляє приходом. Був вироблений проект нового парафіяльного статуту. Ось це, мабуть, було єдине рішення Присутності, яке увійшло в церковне життя до Помісного Собору 1917 р. Новий парафіяльний статут був прийнятий 21 травня 1914 р., його положення обговорювалися не лише у Синоді, але і в Державній Думі та в Державній Раді.

Присутність відкидала ідею про фінансове відокремлення Церкви від держави і наполягала на збереженні і навіть розширенні державної плати священникам. Духовенство бідувало, а держава платила жалування лише дуже незначній частині парафіяльного духовенства. Була затверджена позиція митрополита Антонія про необхідність наділити духовенство тільки пасивним виборчим правом і заборонити духовенству балотуватися на державні посади. Але ця ідея була проігнорована, і духовенство балотувалося і брало участь у політичних партіях.

Необхідно відзначити, що, виконавши величезну роботу з проведення церковної реформи, Присутність була позбавлена можливості довести її до кінця. Її діяльність була зупинена на півдорозі, і владою було визнано передчасним скликання Помісного Собору і впровадження церковної реформи; основною причиною цього стали напружений громадський настрій і тогочасний революційний рух. Скликання Державної Думи і події державно-політичного характеру захопили суспільну увагу, а церковні

інтереси відійшли на другий план. Положення Російської Церкви залишилося незмінним, поки в 1917 р. перед обличчям ієрархії, духовенства та церковного суспільства знову не постало питання про зміни у Церкві.